

Novè centenari de la croada de pisans i catalans contra Yâbisa i Mayûrqa (1114-2014)

per Antoni Ferrer Abárzuza

Després d'embarcar aliments i aigua, els cavalls, les armes i els homes, ja repartits els estendards, les naus davallaren pel riu fins a les seves boques. Les barres de fang que es formaven a l'aiguabarreig aturaren els vaixells carregats. Alleugerits de la seua càrrega, els conduïren per fi a la mar i els estibaren de nou a la platja. Després d'aquella treballosa partida, les proes enfilaren el seu objectiu, i «mentre les naus s'allunyen, les mares ploren a la platja i les absorbents arenes s'asacien de les seves llàgrimes».¹ Això s'esdevenia a Pisa el 6 d'agost de 1113, dia de Sant Sixt; el riu era l'Arn i els vaixells i els seus tripulants eren el gruix de la força que va assetjar, prendre i saquejar Madîna Yâbisa, la ciutat d'Eivissa, l'estiu de 1114 i, després, Madîna Mayûrqa, el 1115.

Aquells fets tengueren un narrador extraordinari que ens deixà el poema titulat *Liber Maiolichinus* (o *Maiorichinus*) de *Gestis Pisanorum Illustribus* (*Llibre mallorquí de la gesta dels il·lustres pisans*) o, simplement, *De Bello Maioricano* (*Sobre la guerra de Mallorca*). El seu autor no és conegut perquè, volgudament, no es féu constar a si mateix en l'obra. Primer es conjecturà que la

ploma fou d'un tal *Laurentius Veronensis* (o *Vernensis*), diaca pisà de qui no se saben més coses ni és mencionat en els documents coetanis.² Després, abandonada aquesta suposició, s'ha atribuït, amb més fonament però sense cap seguretat absoluta, al canonge de la seu pisana anomenat *Henricus*, aquest sí, documentat en alguns altres escrits coetanis.³ Clarament, això sí, l'autor va participar en la croada i segurament va prendre les notes dels diferents esdeveniments que l'ajudaren a compondre el poema cap a 1125 i a fer-ne ell mateix una revisió devers 1130.⁴

«Finalmente, victoriosos, dispuesta ya la venturosa flota, regresan cada uno a sus patrias. Y las gentes los contemplan desde la playa y cantan las admirables grandezas de Cristo». Així acaba el poema segons la traducció a l'espanyol feta per J. Juan Castelló a la vista dels diferents manuscrits conservats.⁵ Aques-

ta serà l'edició de referència en aquest article, tot i que he d'advertir que els fragments que hi he inclòs, llevat d'aquest tot just ara llegit, m'he atrevit a versionar-los en català per afavorir-ne l'homogeneïtat del text; de vegades ho he fet recolzant-me en el llatí original, però quasi sempre en la traducció castellana de J. Juan Castelló. Així mateix, ocasionalment, he usat també la versió catalana M. Mulet Mas. En general he limitat al màxim les citacions en el llatí del poema. He usat els noms àrabs de les illes: Yâbisa, Faramantira, Mayûrqa, Manûrqa, però també els actuals; per referir-me a tot l'arxipèlag he preferit la traducció de l'expressió àrab *al-jaza'ir al-sharqiya li-l-Andalus*: les Illes Orientals d'al-Andalus; tot i que també llegíreu Balears. Els seus habitants entre el 902 i les respectives conquestes catalanes de 1229, 1235 i 1287 els designa com andalusins (derivat d'al-Andalus). El poema esmentat és la principal font històrica d'aquell expedient atac que patiren les Illes. Es va gestar poc abans de la Primera Croada a Terra Santa (1096) i s'executà quan ja feia uns anys que s'havia consumat la presa de Jerusalem (1099). El propòsit d'aquestes pàgines és resumir, destacar i posar en context els prin-

1. Mireia MULET MAS (1991). *Liber Maiolichinus de Gestis Pisanorum Illustribus*, Societat Arqueològica Lul·liana, Palma, p. 6. La primera edició d'aquesta font és obra de Carlo CALISSE (1904). *Liber Maiolichinus de gestis Pisanorum illustribus. Poema della guerra balearica secondo il Cod. Pisano Roncioni, aggiuntevi alcune notizie lasciate da M. Amari*, Istituto Storico Italiano, Roma; conté un apèndix de documents i inscripcions relacionades amb la croada.

2. Vegeu la «Introducció» (p. 31-37) a l'edició de la font feta per Jaume Juan Castelló, citada a continuació.

3. Craig B. FISHER (1966). «The Pisan Clergy and an Awakening of Historical Interest in a Medieval Commune», dins William M. BOWSKY (ed.) *Studies in Medieval and Renaissance History*, vol. III, University of Nebraska, p. 143-219, especialment p. 193-194. Aquest magnífic estudi dóna relleu a la manera com es va anar introduint el vocabulari i la mentalitat de croada en les narracions de les gestes pisanas. El *Liber Maiorichinus* és la forma més acabada d'aquell procés.

4. C. B. FISHER, «The Pisan Clergy...», p. 196-197.

5. L. VERONÈS, *De bello Maioricano libri octo. La Guerra de Mallorca en ocho libros*, ed. de J. JUAN CASTELLÓ, Barcelona, ed. Bosch, 1996, p. 411. La seua lectura es complementa amb una altra narració dels fets, la

Gesta Triumphalia per Pisanos Facta, també traduïda per M. Mulet Mas i editada al *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 49 (1993), p. 27-36. També es conserva una narració en prosa, molt més breu però igualment interessant, titulada *Gesta Triumphalia per Pisanos Facta*, traduïda i editada per M. Mulet Mas al *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 49 (1993), p. 27-36.

La Battaglia di Mallorca, mural obra neofuturista de Daniel Schinasi de 1991 que es pot veure a l'atri de l'estació ferroviària de Pisa (foto: www.pisaeislam.hummet.unipi.it).

cipals fets narrats en el poema en referència a Eivissa i Formentera, però sense centrar-me únicament en els versos que al·ludeixen directament a les illes, com s'ha fet sovint.

Enguany es compleixen nou segles d'aquells fets que afectaren de manera molt important les illes. Entesa la gravetat del perill que representava l'estol o esquadra pisana i catalana, els governants de la taifa o regne de les Illes Orientals (les Balears), independent des del 1076, sol·licitaren socors als almoràvits. L'ajut no va arribar a temps d'evitar la desfeta, però sí d'incorporar les illes al seu nou imperi. L'Estat almoràvit perdurà, a al-Andalus, de 1086 a 1158, però les Illes Orientals romangueren governades pels almoràvits del clan dels Banû Gâniya fins a l'any 1202, quan al-Andalus feia temps que ja era regit pels almohades (des de 1158).⁶

Per la seua banda, durant la segona meitat del segle XI, les repúbliques marítimes italianes, només teòricament subjectes a l'Imperi Romanogermànic, començaren a posar

en pràctica una estratègia nova que barrejava el seu poder naval i els interessos mercantils amb la ideologia derivada de la noció de cristiandat. Una cristiandat —*Christianitas*— excloent que definia els altres, els no cristians, com a enemics als quals combatre, especialment els musulmans, els sarraïns, agarens i moros de les fonts. Des de 1063, amb la croada contra Barbastro, a Aragó, al-Andalus i les seues Illes Orientals havien estat clarament designades com a zona de conquesta croada.⁷ Això significava, com es deriva de les paraules del papa Urbà II a Clermont-Ferrant l'any 1095, en la predicació de la Primera Croada a Terra Santa, que eren terres a recuperar ja que feia «tres-cents anys que Hispània i les illes Balears estaven subjugades».⁸ Observau, com assenyala M. Barceló, que l'objecte del verb eren les terres, això volia dir que el papa assenyalaria la licitud de la guerra amb l'objecte de recuperar el terri-

tori, mentre que la societat que l'ocupava havia de ser «liquidada físicament a ser possible, i, si no, desmuntada per tal de fer-la incapaç de qualsevol tipus de redreçament. La Croada no té cap sentit missioner, no preveu fórmules de conversió, ni per tant, d'integració de cap mena».⁹

El 1087, poc abans de la predicació del papa Urbà II, els genovesos havien atacat les ciutats marítimes i comercials del nord d'Àfrica anomenades d'al-Mahdiyya i Zawila.¹⁰ Els atacants, triomfants, foren acompanyats, com passaria després en el cas de Mallorca i Eivissa i més tard a Almeria i Tortosa,¹¹ d'un rapsoda que va compondre versos èpics pels quals coneixem bé el que succeí. Un dels versos descriu els habitants d'aquelles dues ciutats nord-africanes assetjats pels genovesos: «*Saraceni, qui sunt quasi bestia*».¹²

9. M. BARCELÓ, «Expedicions...», p. 61.

10. Anònim, *Carmen in Victoriam Pisanorum* (1088); H. E. J. COWDREY (ed.) (1977). «The Mahdia Campaign of 1087», *English Historical Review*, 92, p. 1-29. Vegeu-ne el text a: www.thelatinlibrary.com/carmenin-victoriam.html.

11. L. BELGRANO (1890-1901). «Annali genovesi di Caffaro e de' suoi continuatori», *Fonti per la Storia d'Italia* (118 vol.), vol. 11-14bis.

12. G. SCALIA (1971). «Il Carme pisano sull'impresa contro i saraceni del 1087», *Studi*

6. Bernat MOLL (2006). «Historia política de las Islas Orientales de al-Andalus», *Historia de las Islas Baleares*, vol. 5, El Mundo-El Día de Baleares, Palma, p. 12-127, especialment, p. 75.

7. Miquel BARCELÓ (1981). «Expedicions militars i projectes d'atac contra les Illes Orientals d'al-Andalus (*al jazá'ir al sharqíya li-l-Andalus*) abans de la conquesta catalana (1229)», *Estudi General*, 1, p. 99-107. També a M. BARCELÓ (1984). *Sobre Mayúrqqa*, «Quaderns de Ca la Gran Cristiana», 2, Museu de Mallorca, Palma, p. 59-75.

8. M. BARCELÓ, «Expedicions...», p. 61.

Animalitzat, deshumanitzat l'enemic, la compassió, la integració, la convivència, esdevenien impossibles, impensables si no era sota un sotment i control absoluts. Més enllà del domini militar que demostraven els cristians en aquells atacs i de la també suposada superioritat moral que s'atribuïen gràcies al recolzament ideològic de l'Església, el seu objectiu era el botí i l'obertura de mercats en aquelles ciutats. No debades, una de les conseqüències de les expedicions era la immediata instal·lació d'alfondecos o hostals-magatzems destinats als mercaders italians que aprofitaven els avantatjosos pactes comercials obtinguts «a punta de ganivet», en expressió de M. Barceló.¹³ Així, s'explica que els últims versos del *Liber Maiolichinus* al·ludeixin al que feren els croats després d'expugnar Madina Mayûrqa: repartir-se el botí, embarcar l'emir per exposar-lo a Pisa i «la potència pisana atorga el regne al seu fill» (p. 411). Un fill totalment sotmès als pisans, per tant, que havia de trencar els nexes comercials amb la competidora Gènova i mantenir-los fidelment amb Pisa. Recordem al respecte que el segle XII, refeta la relació amb la ciutat lligur i caiguda en decadència Pisa, trobam mercaders genovesos a Eivissa¹⁴ i que, després de la conquesta de 1229, també el comú de Gènova s'apressà a renovar els privilegis de què gaudia a Mallorca abans d'aquella data. Els pisans, el 1114 i 1115, no tenien cap intenció de romandre a Yâbisa i Mayûrqa després de vençudes. L'objectiu de la croada era perjudicar els infidels, obtenir botí i donar lloc a una submissió de caire mercantil, com s'ha dit.

A Pisa, mesos enrere, el seu bisbe Pere havia predicat la croada contra les Balears. Després l'ambaixada pisana enviada al papa Pasqual II (1099-1118) obtengué la butlla de

croada i els estendards romans per a aquella empresa. La projectada expedició pretenia materialitzar la donació en feu de les Balears a la ciutat de Pisa que havia fet el papa Gregori VII l'any 1085.¹⁵ Aquell any va ser el de la mort del pontífex i, així mateix, el de la presa de la ciutat de Toledo per part d'Alfons VI de Castella (1072-1109).

L'estol croat és preparat i salpa de Pisa

Pere, el titular del bisbat de Pisa —elevat a arquebisbat el 1118—, va fer una predicació als pisans que va posar l'accent en el perill sarraí i en la recent i activa hostilitat dels vaixells sarraïns de Mallorca contra els cristians: «tot just després de calar foc a castells, naus i pobles, després de violar capelles i altars i d'incendiar els seus temples, forçava els captius a renegar dels manaments de Crist i a abraçar els preceptes falsos del seu profeta» (p. 51). L'alliberament dels captius fets pel cors mallorquí i posar fi als seus atacs a naus i territoris cristians esdevenien així el principal argument i motiu de la croada. Posteriorment, en temps de Jaume I s'atribuirà novament a l'activitat corsària insular un paper igualment important, decisiu en les conquestes de Mayûrqa i Yâbisa el 1229 i 1235 respectivament. La magnitud d'aquell cors va ser totalment exagerada per a fer-lo justificació vàlida de l'atac de 1114 i de la conquesta de 1229.

Sempre segons els versos del poema, els pisans, després del sermó del seu arquebisbe, designaren un grup de dotze homes «entre els més distingits de la noblesa i els conferiren poders consulars i militars». Aquesta doble atribució, confessa el mateix poema, tenia com a finalitat que poguessin «exercir enèrgicament la seua autoritat sobre les persones» i decidir lliurement sobre l'exèrcit i la preparació de les naus (p. 55). Aquella oligarquia pretesament elec-

ta per aclamació pel poble pisà va organitzar una ambaixada a Roma que va obtenir el beneplàcit i la benedicció papal. La recepció dels símbols de sant Pere de mans del papa era el distintiu que l'operació comptava amb la distinció de croada. Immediatament començà a bastir-se l'estol que havia de dur els croats a l'objectiu.

El poema diu que els pisans convidaren repetidament els genovesos a participar en l'empresa. Això no obstant, els versos estan amarats de desconfiança envers Gènova i s'hi afirma que la primera resposta afirmativa a la invitació pisana fou enganyosa i que tot el seu discurs favorable a l'expedició només pretenia entorpir-ne els preparatius. Finalment, els pisans desisteixen de l'intent d'involucrar la ciutat lligur i continuen tot sols la construcció dels vaixells i la manufactura de les armes. Tot plegat és un recurs del poeta per donar relleu a la bona predisposició pisana contrastant-la a la perfídia genovesa. L'autor es preocupa de mostrar el disgust que suscitaven entre els genovesos els èxits pisans: «Gènova, admirada d'uns preparatius tan ràpids i plena d'enveja» (p. 169).

A Còrsega —afirma el poema—, illa que era territori subjecte a Pisa, es tallava multitud d'arbres i d'altres se'n treia pega per als vaixells que es construïen, els quals eren de diverses lleis i capacitats. El poema facilita els noms de set varietats de vaixells i afegeix que n'eren moltes més. Entre elles, les galeres i les barques. S'hi explica que cada embarcació tenia una finalitat específica: «en unes es transborden cavalls, altres són a propòsit per als queviures, d'altres poden embarcar gran quantitat de tropes; igualment coneixen les més menudes els serveis que han de prestar i que són de gran ajut. No temen mai atracar-se a les costes, subministren aigua, duen gent a la vora de mar» (p. 61). No hi ha dubte de la capacitat marinera dels pisans i del domini de la construcció naval i de la intendència necessària per embarcar un exèrcit feudal. Un altre passatge mostra com la perícia constructora l'aplicaven també al disseny

di *Filologia Romanza offertu a Silvio Pellegrini*, Pàdua, p. 565-627.

13. M. BARCELÓ, «Expedicions...», p. 66.

14. O. R. CONSTABLE (1997). *Comercio y comerciantes en la España musulmana. La reordenación comercial de la Península Ibérica del 900 al 1500*, Barcelona, Editorial Omega (1a ed. 1994), p. 121-124.

15. L. NICOLAU D'OLWER (1930). «Mallorca, primer objectiu de l'expansió marítima de Catalunya», *Revista de Catalunya*, vol. XIII, any VII, núm. 62, p. 97-112, especialment, p. 98-99.

de màquines de guerra: «La fusta dels arbres no és només útil per als vaixells. Amb ella es fabriquen també torres, ponts i escales que facilitin als exèrcits l'assalt de les murades»; i així mateix fan ginyes capaços de tirar grans pedres contra les defenses (p. 63).

Aquests primers passatges del poema són un repàs dels diferents artesans que participen en fer i enllestir tot el necessari per a l'estol guerrer. Hi treballaven els ferrers i els artistes: «els colors decoren les armes, llueixen els elms, es mostren polits els escuts i les muntures» (p. 65). S'arremolinen a Pisa gent d'altres pobles, llevat de Gènova, per participar en la croada, sobretot de Roma i Lucca. Per fi, el dia de Sant Sixt, salpen els vaixells d'acord amb l'escena descrita abans. La diversitat de les naus i la seua sortida esglauonada estira l'estol, que es reagrupa a Sardenya i rep el reforç de gent d'aquella illa. El poema es refereix constantment a noms de llocs i fetes dels romans, amb la voluntat d'enllaçar la gesta pisana amb aquell prestigiós passat clàssic.

Els croats a Catalunya

Els versos no amaguen les primeres dificultats de coordinació i disciplina en el si de l'estol, gran i heterogeni, que avançava navegant amb ordre precari. Arribà mal temps i els estels amb què es guiaven els pilots varen quedar ocults pels núvols. Malgrat tot, per fi veieren terra: «començaren a albirar terres hispanes. Ells creien que es tractava de les Balears» (p. 75). Desembarquen; la confusió els porta a considerar sarraïna la gent que troben i, fornits amb les armes lluent fets pels artesans de Pisa, els capturen o fan fugir. Ells, però, es declaren cristians i catalans: «*Hi se Christicolas Catalanensesque fatentur*» (p. 76-77). He deixat el llatí original perquè durant molt temps aquesta va ser la primera vegada que apareixia el gentilici i el nom de Catalunya (*Catalania*) en un document escrit, tot i que més tard s'han trobat esments anteriors.¹⁶ S'ha de fer notar l'extrema bel·licositat dels croats i un fet que es repetirà quan, de veritat,

Vista general de la Porta Àurea, Pisa, avui situada a la façana de l'església de Santa Maria dei Galletti, on hi ha una inscripció que commemora la croada pisana i esmenta el nom d'Eivissa (*Ebus*).

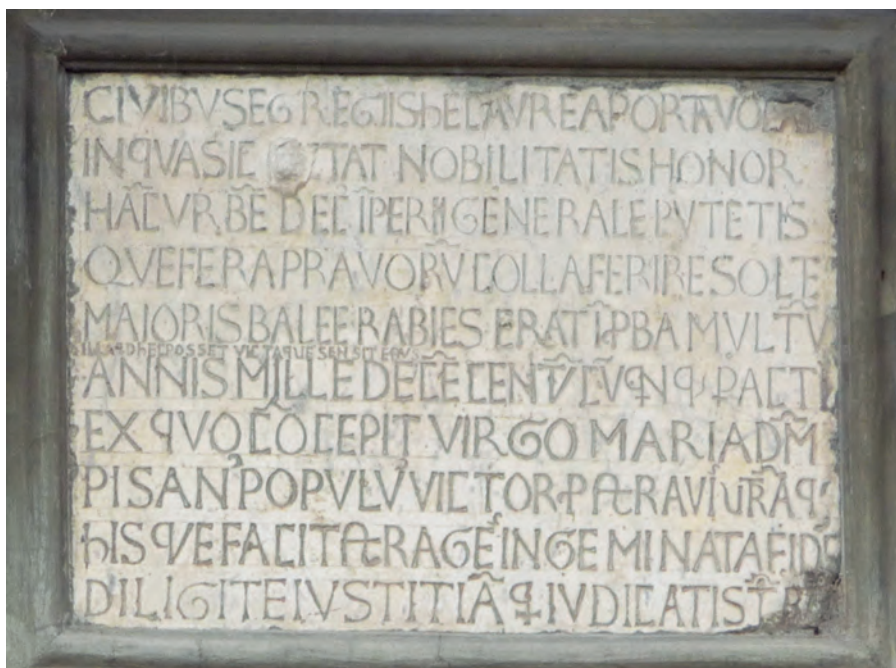
toquin terra a les Balears: la importància que donaven a la captura de gent, al botí format per persones, els captius.

Guanyats pel desànim en adonar-se que no estaven en terra de cap de les illes Balears, els guerrers se sentiren abatuts i els caps s'ompliren de preocupació perquè l'estiu acabava i aquella costa oferia poca protecció contra el mal temps. El consell de notables que dirigia la croada decidí, puix que eren a Catalunya, d'enviar un síndic al comte «que té com a súbdites Barcelona i Girona i que regeix amb el seu poder moltes ciutats, el nom del qual era Ramon» (p. 77). Naturalment es refereix al comte de Barcelona, Ramon Berenguer III (1097-1131). El poema recull les paraules que pretesament va pronunciar l'ambaixador, el cònsol Roland, davant del comte. Els pisans, va dir, volien un aliat i un general (*dux*, diu el text), referint-se al català i convidant-lo així a participar en l'empresa croada; més encara, digué Roland, perquè el comte sovent tam-

bé era víctima del «tirà balear» (p. 79). Ramon Berenguer era hereu d'aquells que l'emperador franc Carlemany, de qui enguany també es commemora un centenari redó, ja que va morir l'any 814, va posar a la Marca Hispànica. El poema mateix recorda, més endavant, aquella relació (p. 111). Ramon va assentir a les paraules de Roland i va ampliar el relat de les atrocitats atribuïdes als sarraïns balears: «contra ningú més podria jo aixecar les meves armes amb més justícia, ja que ells reprimeixen els serfs de Crist amb moltes tortures i fan que les meues costes no tinguin qui les conreï». A més, afegí que els sarraïns derruïen temples i captivaven gent (p. 81). Així, doncs, Ramon Berenguer, segons el poema, passa de ser demanat a pregar ell mateix poder-se unir a l'estol croat i —això és important—, per formalitzar aquella aliança es va redactar un document pel qual el comte posava a disposició dels croats tot allò que era seu.¹⁷ S'ha discutit si l'arribada a Catalunya dels pisans

16. J. ARMENGUÉ HERRERO (2002). «El "Liber maiolichinus de gestis pisanorum illustribus" (s. XII)», *Quaderns de la Selva*, 14, p. 271-278.

17. Se'n coneix el contingut per la còpia que introduí Jaume I en la concessió d'un alfondec de pisans a ciutat de Mallorca el 1233. Vegeu-lo a C. CALISSE. *Liber Maiolichinus...* apèndix, p. 136-139.

Inscripció anomenada de la Porta Àurea, Pisa, avui situada a la façana de l'església de Santa Maria dei Galleti. Commemora la croada pisana i esmenta el nom d'Eivissa (Ebus): «Civibus egregiis hec aurea porta vocatur, / In qua sic [dic]tat nobilitatis honor: / Hanc urbem decus imperii generale putetis, / Que fera pravorum colla ferire solet. / Maioris Balee rabies erat improba multum: / Illa quid hec posset, victaque sensit Ebus. / Annis mille decem centum cum quinque peractis / Ex quo concepit virgo Maria Deum, / Pisanus populus victor postravit utramque. / Hisque facit strages ingeminata fidem. / Diligite iustitiam qui iudicatis terram.» Pels ciutadans egregis aquesta és anomenada la Porta Àurea, / en la qual es declara l'honor de la noblesa: / Podeu considerar aquesta ciutat l'esplendor general de l'imperi, / una ciutat que sol ferir el coll de les feres malvades. / El furor de la Major de les Balears era molt pervers: / i, vençuda Eivissa, la ciutat va mostrar allò que podia fer. / Transcorreguts mil cinc-cents quinze anys / des de la concepció de Déu en la verge Maria / el poble pisà victoriós les va postrar totes dues. / I l'estrall sense igual va donar fe d'aquestes paraules: / «Amau la justícia els que jutjau la terra».

no era part del projecte de l'expedició i ja hi havia hagut contactes en aquest sentit amb el comte de Barcelona. C. B. Fisher defèn que la participació catalana en la croada va ser realment casual, com afirma el *Liber*.¹⁸ Ramon Berenguer III va proporcionar-los dos-cents cavallers que havien d'embarcar amb els pisans i en va prometre cent més que ell mateix duria a bord dels seus vaixells. Aquí podem tenir una prova de com era de limitada la capacitat marinera del comte, que no arribava a poder embarcar tota la seua força guerrera terrestre, formada per tres-cents cavallers. Evidentment les xifres del poema s'han de prendre amb recança, quan no amb oberta incredulitat.

El comte de Barcelona havia oferit als pisans el port de Sant Feliu

de Guíxols, de manera que l'estol deixà Blanes i hi anà. Assegurades les naus, un prelat, que devia ser el bisbe de Barcelona, sermoneja els guerrers. El poeta, de qui sens dubte són les paraules que posa en boca del sacerdot, fa al·lusió a la concòrdia que havia de presidir les relacions entre els membres de l'empresa: «Que hi hagi entre vosaltres una concòrdia vertadera i no falsa, si voleu navegar amb seguretat a través de les aigües salades» (p. 87). No debades, les següents estrofes narren les primeres diferències importants en el si dels expedicionaris. Es va aixecar qüestió entre els naturals de Lucca, concretament entre els guerrers, que el poema qualifica de *vulgi*, i la resta del contingent. Més avall queda clar qui considerava com a *vulgi* el poeta: «Precisament lamenten haver vengut els que acostumaven a cavar els camps, a inclinar-se dia rere dia sobre les seues

arades corbes, els que passen hores i hores fent girar els solcs. I ara, com que no poden ni donar les seues llavors a la terra ni ajeure's a reposar després de fonyar el most amb els seus peus, dia i nit es planyen de la demora i dels seus problemes i fins i tot gosen amenaçar de tornar a les seues llars» (p. 91). El poeta marca clarament la diferència entre els nobles o patricis de les ciutats i la gent del poble; es nota clarament —per això he transcrit tot el passatge— el menyspreu envers els pagesos.

Certament, l'expedició trigava a encaminar-se al seu objectiu. El poema menciona malalties i problemes de proveïment. Mentrestant, van arribant altres aliats, procedents de Montpeller, Narbona, de les ribes del Roina, així com els que havien quedat enrere. Un d'aquests ressagats va contar als allí reunits la seua peripècia: havia tocat terra a Manûrqa, on els moros —*mauri* en el llatí original— els varen demanar d'on venien. Es varen fer passar per genovesos, però, descoberts per dur cavalls a bord, senyal inequívoc que eren guerrers, varen ser fustigats per aquella «*rustica turba*», que és com qualifica el poema els pagesos menorquins. El passatge dona explicació al refús i els impediments velats que Gènova havia posat als preparatius de l'expedició: els lígurs tenien una aliança comercial amb la taifa de les Illes Orientals d'al-Andalus: «la gent pisana ens odia amb acritud sobretot perquè ens mantenim fidels a la vostra amistat» (p. 99), digueren, amb engany, els pisans que es feien passar per genovesos, als moros menorquins. Hi ha, a més, una altra qüestió a la qual s'ha de donar relleu, es tracta del fet que els defensors de la costa menorquina fossin pagesos. Enlloc, per ara, ni n'hi haurà després, hi ha naus corsàries ni pirates ni tampoc no hi apareixen els ferotges saquejadors mencionats pels pisans i el comte de Barcelona. El patró dels falsos genovesos digué encara als seus companys que emproaren Mayûrqa, on pogueren fer aiguada i demanar a un home que vagarejava pels camps com de lluny estava la ciutat. Tampoc no hi to-

18. C. B. FISHER, «The Pisan Clergy...», p. 207.

paren, amb els sanguinaris balears, si de cas mai existiren.

L'estol passà de Sant Feliu cap a Barcelona, la qual «amb els seus excelsos murs s'aixeca enlluernadora cap als aires» (p. 105). «Aquí arriben totes les naus, en la seua part que dona cap a Hispània». En aquell moment, *Hispània* feia referència a al-Andalus. Pels volts de Sant Mateu, 21 de setembre, tota la costa fins al Llobregat es veié plena de vaixells croats. El poeta diu que celebraren la festa del sant deixant de banda les diferències sorgides dins de la host i posant candeles en llocs ben visibles de les naus. Després, per fi, salparen rumb a Tarragona i «als deserts de Salou». En aquell moment la frontera amb al-Andalus se situava en aquella zona, Tarragona romania deshabitada i la primera ciutat important d'al-Andalus era Tortosa, conquerida més tard, el 1148, i, Lleida, l'any següent. Balaguer, conquerida aleshores feia poc, el 1105, havia passat a formar part del comtat d'Urgell. Els catalans en sabien, doncs, de combatre els sarraïns i de vèncer-los.

Va ser en aquell indret que ja era terra d'al-Andalus, que els croats tengueren la primera topada amb els seus adversaris, ara anomenats *moabites* en el poema. Ancorades les naus davant de Salou, alguns homes varen ser enviats a fer aiguada i hi foren captivats pels sarraïns. El fet desencoratjà del tot els dubtosos, el poeta assenyala novament els de Lucca, que a la fi es retiren de l'empresa. Visiblement enutjat, l'autor del poema els qualifica, com abans als andalusins de Manûrqa, de «*turba rustica*» (p. 121). Els pagesos de Lucca tornen a peu cap a casa seua. Tanmateix, alguna cosa més que uns quants homes fets captius pels sarraïns degué passar perquè, avortada la partida de l'expedició sense anar més enllà de Salou, l'arribada de l'hivern va fer decidir la tornada de l'estol cap a Barcelona. Allí es descarregaren les naus «i la majoria d'elles va ser posada en sec», és a dir, tretes de l'aigua a les platges per passar-hi els mesos en què, a causa de la meteorologia, no es navegava. De fet, el poeta afirma que de

les embarcacions que quedaren al mar, una setantena varen ser desfetes per un temporal. Se'n recuperaren fustes, eixàrcies i altres objectes llançats per les ones a les platges i amb elles es construïren repaires i més màquines de guerra «destinades a provocar la ruïna de les Balears» (p. 123). També s'enviaren galeres — trenta, posa — a Pisa a demanar reforços i la resta del contingent es repartí per la costa catalana i fins a la Provença, ja que els queviures no eren suficients a Barcelona: «arreu troben gent benèvola i agraïda que acull les tropes pisanas amb afecte notable». Els patricis pisans deixen passar el temps entre jocs: «justes de llances i carreres de cavalls [...] Catalània sencera i el comte de Sardània [Cerdanya] elogiaven tots a una veu les excelses virtuts» d'un dels combatents pisans (p. 127). Tanmateix, el poeta no pot ocultar les tensions quan afirma que els crims i les disputes foren castigades per un jutge, el cònsol Enric, elegit a tal efecte.

Obligats al manteniment d'aquell exèrcit, podria ser que, de moment, la ruïna hagués arribat ja, primer que als sarraïns de Balears, als catalans súbdits del comte. El poema al·ludeix a una època d'escassetat, però lluny d'atribuir-la als croats, ho fa venir bé per fer-los un factor que alleugeriria els patiments dels necessitats catalans: «per aquest temps, la carestia va colpejar les terres catalanes. Els pisans, sense retallar en res el seu consum, arreplegaven queviures per tot arreu i pagaven amb diners o amb diverses mercaderies. D'aquesta manera afavorien els pirineus [catalans] amb la seva generositat...» (p. 129). No és casualitat que en aquest punt el poeta introdueixi un sermó de l'arquebisbe de Pisa que al·ludeix novament als captius dels bàrbars [els sarraïns], però també a l'amor i la generositat que havia d'imperar en les relacions entre germans. Ja abans s'havia fet al·lusió a la concòrdia necessària per superar les ones d'aigua salada. Les tensions suscidades en el contingent de guerrers àvids de botí es fan evidents entre els versos del poema.

L'emir de les Illes Orientals.

L'estructura del poder insular

L'emir de les Illes és anomenat Nazaredeolus, una adaptació fonètica del sobrenom honorífic o *laqab* del seu veritable nom, Mubaşir ibn Sulaymân «Nâşir al-Dawla» o «Defensor de l'Estat». Va governar almenys des de 1095 i morí durant la croada. La seua biografia és obscura però està clar que era un eunuc, com confirma el mateix poema, quan el fa parlar «amb veu de dona», i la seva *nisba* o nom de tribu d'origen que és al-Siqlabî, amb el significat original de *l'eslau*, que derivà després a *l'eunuc* perquè la majoria d'esclaus que hi havia a al-Andalus n'eren, d'eunucs.¹⁹ L'arribada al poder de captius eunucs, generalment d'origen eslav, de l'Europa de l'Est, té a veure amb la preferència que mostraren els califes de Còrdova envers aquelles persones. Eren captius castrats de ben jovenets, d'infants, per mercaders jueus, i comprats pels emirs i califes; alguns rebien una educació refinada i eren posats al servei de la cort, on arribaven a les més altes dignitats. D'aquesta manera, els governants s'asseguraven de la seua fidelitat, ja que no tenien família, no podien deixar descendència i eren aliens als jocs d'aliances clàniques i tribals que enllaçaven les estirps notables andalusines. Amb la desfeta (la *fitna*) de l'estat centralitzat de Còrdova, molts d'aquells eunucs es feren amb el poder de les taifes, algunes de les quals ja dirigien en qualitat de governadors. En aquell moment començaren la creació de dinasties, usant els llaços de parentiu artificial en substitució dels genètics, impossibles en el seu cas a causa de la mutilació a què havien estat sotmesos.

El *Liber Maiolichinus* ja mostra el gust dels cristians de donar relleu a les dissidències internes dels musulmans, fossin certes o no. Recordem el cas de la llegenda eivissenca del rei moro dèspota i el seu germà gelós que obrí a les tropes cristianes

19. David AYALON (1999). *Eunuchs, Caliphs and Sultans. A Study of Power Relationships*, The Magnes Press, Hebrew University, Jerusalem, p. 349 i següents.

una de les portes de la *madīna* assetjada. Així, el poeta mostra el successor de Nâsir al-Dawla / Nazaredeolus com un competidor ple de traïdoria anomenat Burabé. Novament aquest nom és una adaptació llatina de la pronúncia àrab d'Abû-l-Rabî Sulaymân ibn Lubûn, que era un cap militar o *qa'îd* emparentat amb Nâsir al-Dawla d'aquella manera fictícia que s'ha descrit. Abû-l-Rabî / Burabé va assumir el poder quan Nâsir al-Dawla va morir, el poema diu que de mort natural, durant el setge de Madīna Mayûrqa, de manera que només va governar uns tres mesos abans de ser fet captiu i dut a Pisa: «traslladat a la ciutat pisana, va ser presentat a Itàlia com un monstre digne de ser vist» (p. 411). Ja s'ha dit que el seu «fill» va ser posat pels pisans en el càrrec d'emir de les Balears.

També s'ha recordat que des de 1076 les Illes Orientals formaven una entitat política independent que perdurà, justament, fins a l'endemà de la croada. Llavors l'estol almoràvit comandat pel *qa'îd* (cap militar) Ibn Tâqartâs es presentà tard per a socórrer les illes, però les incorporà a l'obediència almoràvit. El mateix *qa'îd* va dirigir la reconstrucció de Madīna Mayûrqa i algun delegat seu la de Madīna Yâbisa. Abans ja trobam un delegat de l'emir de Mayûrqa anomenat Abulmunzer dirigint la defensa de Yâbisa contra els croats. Recordem que al-Hîmyarî, autor del segle XIII, va dir que «Mayûrqa és la mare d'aquestes dues illes [Minûrqa i Yâbisa], que són filles seues i hi envien els imposts (*kharâj*) recaptats»;²⁰ una afirmació que es refereix al període almoràvit i almohade però que no és difícil portar més enrere. Segons G. Rosselló-Bordoy Abulmunzer és molt probablement una interpretació del nom Abû-l-Munðir.²¹ D'ell es diu

que era un renegat cristià de Girona: «home ferotge, fet captiu a Girona que després va renegar i, abjurant del baptisme de Crist, es va fer serf de Satanàs» (p. 181). Veim com novament apareix el tòpic de la ferocitat, i l'origen, molt probablement cert, del governador, fa pensar que es tractava d'un altre *siqlabî*, és a dir, un eunuc.

Com assenyala B. Moll és clar que el cim del poder polític de les Illes Orientals era forà, aliè a la societat indígena insular assentada a partir de 902.²² De fet, sempre havia estat així, ja que els emirs primer i els califes després removien els seus governadors locals amb certa freqüència. Ara bé, existia una altra esfera de poder, aquesta sí indígena, que apareix tímidament mencionada en el poema i més clarament en els documents relacionats amb la conquesta catalana del segle XIII, especialment en el *Llibre dels feits* de Jaume I. Es tracta del consell d'ancians (ancians, en àrab plural *šujûj* i en singular *šayj*, que ha donat *xeic*).²³ El poema sosté que quan Abû-l-Munðir / Abulmunzer, el defensor de Madīna Yâbisa, va ser ferit mentre lluitava a l'alçasser, «els ciutadans, els seus súbdits», l'aconsellaren que es retés, impossible com era perllongar més temps la desesperada resistència (p. 203). Aquells *cives*, *subjecti*, com els designa el poema, podien ser els que quedassin del consell d'ancians, representants de les alqueries de l'illa. En el cas de Mayûrqa, els ancians apareixen clarament al·ludits aconsellant, de manera ambigua, Nâsir al-Dawla sobre la conveniència de la demanda d'ajut als almoràvits.²⁴ En relació a aquest

contrapoder local a l'autoritat estatal, M. Barceló analitza el nom Benizamid, que apareix en el *Memo-riale divisionis* de 1235, i el considera la designació no d'una alqueria sinó d'un territori, una *terra*. Proveniria d'una arrel berber amb el significat de 'estrènyer, atapeir, fer pinya' i es referiria a una organització o unió de clans o d'alqueries a la qual —afegeix jo— s'ha de suposar una capacitat representativa davant dels poders estatals insulars.²⁵

El consell de l'emir, per tant, estava format pels ciutadans ancians, representants de comunitats rurals. Aquests homes, demanats per Nâsir al-Dawla, prengueren la paraula: «Mira el teu poble que res no desitja menys que una guerra» (p. 137). Es mostraren contraris a pactar amb els almoràvits, dels quals, segons el poema, els ancians sabien que cometen excessos, com s'havia vist a Dénia i Tortosa; ells eren més favorables a sotmetre's a les condicions dels pisans, sobretot pel que feia a la qüestió dels captius cristians (p. 139). Finalment, l'emir oferí als pisans l'alliberament dels captius i un pagament que sufragàs les despeses de la Croada a canvi de la retirada dels expedicionaris, ara bé, tampoc no tancà la porta a la lluita. Tot menys la pugna fou rebutjat. L'aversion cristiana envers els musulmans es deixa veure en el qualificatiu de *gargot* que es dona a la carta de l'emir, això referit, naturalment, a la seua grafia àrab.

Els primers croats toquen terra de Yâbisa i Faramantira

Després de narrar el rebuig pisà a les ofertes de l'emir, el poema recorda les fetes del «rei» Mugetus (Muġāhid) de Dénia (1010-1044), com va ser derrotat a Sardenya i fet fugir pels pisans (i genovesos, però el poeta no ho diu). Abans, els versos ens havien fet saber que durant l'hi-

20. M. BARCELÓ (1979). «Una breu notícia d'al-Hîmyarî sobre l'administració fiscal de les Illes Orientals (*al-jazâ'ir al-Sharqîya*)», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 37, 1979, p. 410-411. També a M. BARCELÓ, *Sobre Mayûrqa*, p. 97-98.

21. G. ROSSELLÓ-BORDOY (1968). *L'Islam a les Illes Balears*, Editorial Daedalus, Palma, p. 61.

22. B. MOLL, «Historia...», p. 49-50.

23. B. MOLL, «Historia...», p. 50.

24. M. BARCELÓ (1981). «El tractat de Capdepera de 17 de juny de 1231 entre Jaume I i Abû 'Abd Allâh Muḥammad de Manûrqa. Sobre la funció social i política dels fuqaha'», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 38, p. 233-249. També a M. BARCELÓ, *Sobre Maryûrqa*, p. 77-87. Vegeu igualment H. KIRCHNER (1987). «El paper polític i social dels vells a les Illes i Regne de València en la crònica de Jaume I», *V Jornades d'Estudis Històrics Locals*, «Les Illes Orientals d'al-Andalus», Institut d'Estudis Balearics, Palma, p. 103-113.61.

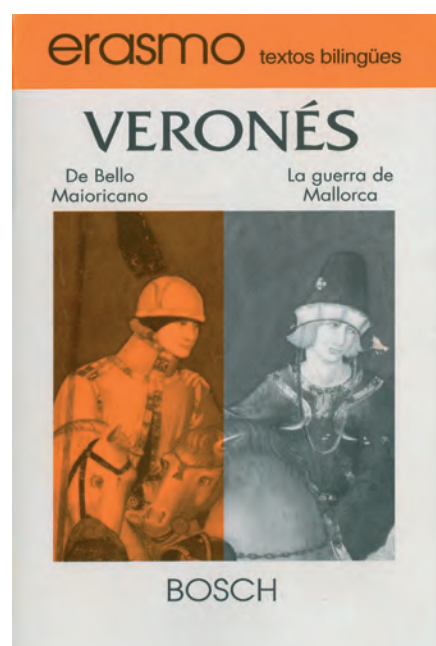
25. M. BARCELÓ (coord.) (1997). *El curs de les aigües. Treballs sobre els pagesos de Yabisa (290-633H / 902-1235 dC)*, col. «Quaderns d'arqueologia pitiüsa», núm. 3, Conselleria de Cultura, Consell Insular d'Eivissa i Formentera, Eivissa, p. 23.

vern una vintena de vaixells dels croats s'havien quedat patrullant per les illes i, presumiblement, fent-hi assalts (p. 129). Aquella presència d'una força que es feia palesa als habitants de les Illes havia de preparar el terreny per a un pacte en cas de necessitat. Arribat el mes de març, un altre grup de galeres separades de l'estol principal, encara a les costes catalanes, va emproar Yâbisa. Desembarcaren alguns peons («els de la plebs») i començaren a saquejar «àvids de botí i menjar, assaltaren les cases sense escuts ni armes»; però mentre bevien most sarraí («*musto saraceno*») i menjaven panses i figues seques («*passas uvas*», «*ficus*») foren agafats desprenguts per uns genets que els mataren o deixaren malferits (p. 149).

Al-Zuhri, que va morir entre 1154 i 1161 i que comptava, per tant, amb informació aproximadament contemporània a la redacció del poema o una mica posterior, confirma la producció de panses i figues a Yâbisa. Hi afegeix les ametlles i afirma que tots aquests productes agrícoles s'exportaven cap a Mayûrqa.²⁶ Yâqut, nascut entre 1179 i mort el 1229, insisteix en l'esment de les panses i diu que hi eren abundoses. En el mateix sentit, més tard, entre el segle XIII i el XIV, s'expressà al-Himyarî: «és una bona illa amb ceps i raïms».²⁷ L'any 1239, un document de donació feia referència al «*vinerio de Porman*».²⁸ La dedicació a la producció de pansa, per tant, queda ben confirmada per altres fonts a més del *Liber*.

Davant l'atac dels andalusins eivissencs (els *Ebusini*), la resta de croats reacciona i presenten combat a la costa, davant de les naus. Hi lluita tant gent a cavall com a peu, els sarraïns no permeten el desem-

barcament de més cristians. Fetes fugir, les galeres pisanes es retiren cap a una illa petita «que mira cap a la ciutat Ebusina». Reposen del combat i tornen a la lluita, en aquesta ocasió contra el port de Madîna Yâbisa. «Assalten les naus que hi troben, les fan sortir i, a la vista de la plebs Ebusina, forcen els seus tripulants captius a acompanyar-los i se'ls emporten amb els seus companys amb les mans fermades a l'esquena» (p. 151). Com s'ha dit abans, s'ha de donar relleu a la importància que per als croats tenien els captius; també al fet que és la primera vegada que apareixen mencionades embarcacions dels musulmans. Si de cas eren els vaixells dels terribles corsaris de què parlaven pisans i catalans, no pogueren defensar-se davant de l'estol reduït de galeres que els atacava. Obtingut aquell èxit, els pisans es retiraren a «*Frumentaria*». Varen explorar l'illa, hi troben menjar i uns bous grossos que no sacrificaren perquè era Quaresma. El poeta, que mostra els croats necessitats de queviures, fa contrastar la magnitud dels bous amb la pietat dels cristians, que renuncien a aquella carn per acomplir els preceptes de la religió. Mentrestant, conegueren que un lloc de l'illa «servia de refugi a gent detestable i, traient-la de les coves, els portaren fermats a Eivissa (*Ebusus*)». L'indret de refugi eren, clarament al·ludides, coves. Recentment, a Mallorca, s'ha constatat arqueològicament l'ús de coves com a llocs de defensa passiva, de refugi durant la conquesta de 1229-1230.²⁹ Fa temps que es coneix l'existència de restes arqueològiques a la cova des Fum, a la Mola de Formentera. Si el constant saqueig a què està sotmès aquell jaciment ho permet, algun dia podrem saber si es tractava d'un hàbitat estable o d'un lloc d'amaçatall eventual.³⁰ Tanmateix, no era

Coberta de l'edició i traducció del *Liber Maiolichinus* o *De Bello Maioricano* feta per Jaume Juan Castelló el 1996 a l'editorial Bosch.

la primera vegada que les coves servien d'últim reducte defensiu, com veurem més avall.

Després d'aquell primer contacte amb els andalusins de Yâbisa i Faramantira, de fer alguns captius i altre botí, l'avançada dels croats repeteix l'atac a la ciutat. Es concentren a les parts sud i ponent. Hi ha un combat a la zona, sembla, del puig des Molins: «un turó allargat s'estén des de la costa» (p. 155). Moren, diu el poema, molts moros, els altres es retiren cap a una porta de la fortalesa situada a la part de migjorn i es guarden dels croats dins de les murades. Els pisans davallen fins a unes cases situades a ponent: «en la part baixa de la ciutat, cap al costat de l'ocàs». «En treuen homes i infants, mares i nores, draps i vestits fruit del saqueig de les seues cases. Als camperols, que no pensaven gens ni mica ser captivats, se'ls emporten cap a la vora del mar com si fossin un ramat d'ovelles» (p. 157). L'escena ens mostra novament la recerca de

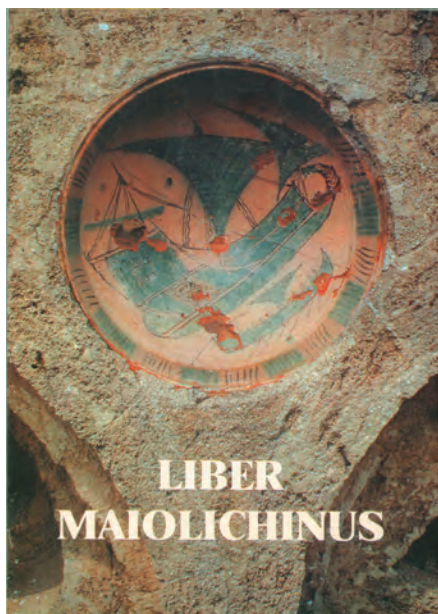
26. M. BARCELÓ (1975). «Alguns problemes d'història agrària mallorquina suggerits pel text d'al-Zuhri», 1975, també dins M. BARCELÓ, *Sobre Mayurqa*, p. 35-53.

27. H. KIRCHNER (1997). «Els assentaments del Hawz de Yâbisa i l'espai agrari del pla de Vila», dins M. Barceló (coord.) *El curs de les aigües...*, p. 74.

28. C. TUR SERRA (2007). «El procés de colonització de l'espai pitius (s. XIII): documents», a *Eivissa*, 46, p. 34-41.

29. M. BARCELÓ; H. KIRCHNER; Mateu RIERA (2013). «Primavera de 1230: andalusins refugiats a la serra de Llevant (Mallorca)», M. Riera Rullan (coord.). v *Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears* (Palma, 28-30 setembre de 2012), Consell de Mallorca, Edicions Documenta Balear, Palma, p. 229-239.

30. S'hi han començat unes excavacions que desitjam que puguin anar aclarint aquesta i altres qüestions, tot i que sembla que van més dirigides a l'horitzó d'ocupació prehistòrica.

Coberta de la traducció al català del *Liber Maiolichinus* feta per Mireia Mulet Mas i editada per la Societat Arqueològica Lul·liana el 1991.

captius per part dels croats. És clar que no eren destinats a demanar-ne un rescat, sinó a ser venuts. No coneixem bé els mercats de captius d'aquell moment. Els *Usatges de Barcelona* contenen disposicions sobre sarraïns captius fugits³¹ i A. Virgili, en el seu estudi sobre la conquesta de Tortosa el 1148, dona relleu a l'alta valoració dels captius com a part integrant del botí.³² En tot cas, l'ansia dels croats per fer captius demostra com era d'actiu aquell mercat, amb totes les implicacions que això comporta.³³ Tota una altra qüestió és la identificació d'aquelles «tranquilles cases» on «habitava la plebs inerme» (p. 157) saquejades

pels pisans. H. Kirchner, el 1997, ja havia interpretat encertadament aquest passatge com l'esment a un raval sense murades situat a ponent de la ciutat que identificà amb els diferents esments al raval en els documents de després de la conquesta de 1235.³⁴ Posteriorment, entre 2002 i 2005, s'ha excavat un solar del barri de sa Capelleta situat entre les dites cases del puig des Molins i els murs de la ciutat. El resultat ha estat la posada al descobert d'unes cases d'aparença urbana datades en el segle XII i que, de fet, segons els seus excavadors, no foren reocupades després del 1114 arran de la seua destrucció narrada en el *Liber*.³⁵ S'interpreten, doncs, com un raval que abraçaria tota aquella zona. Posteriorment, jo mateix he proposat que la part baixa de la *madîna*, el raval o vila d'avall dels mapes del segle XVI, no s'hauria fortificat fins a la primera meitat del segle XIV.³⁶ Es pot pensar en un raval més extens del que es pensava primerament, el

qual hauria ocupat des de la zona actual de la plaça de Vila fins a la falda del puig des Molins amb una densitat d'edificació que no exhauria la superfície disponible.

D'altra banda és interessant destacar que H. Kirchner ha analitzat els documents posteriors a la conquesta però que aporten informació sobre les alqueries i l'agricultura que practicaven els andalusins de Yâbisa. Hi detecta, al pla de Vila, una zona de prat ocupant la franja més propera a la mar, inculta però aprofitada com a lloc de pastura, i una franja d'horts immediata cap a l'interior. A la part més propera a la vila d'Eivissa, l'antiga Madîna Yâbisa, comprova la presència de nombrosos trossos de terra tancats que solien contenir una part d'hort, vinya, a vegades una casa o construcció i una sènia que permetia regar-los i que reben el nom de *condomines*, amb el sentit de «camp de terra pròxima a una ciutat».³⁷ Aquestes parcel·les, situades entre el puig des Molins i el camí de sa Joveria (actual carrer de Madrid-Av. d'Ignasi Wallis) haurien estat els horts dels habitants de la *madîna* en època andalusina, mentre que els espais agrícoles situats més enfora d'aquest primer cinturó en contacte amb el nucli urbà corresponien a les alqueries que s'han identificat amb les que en el *Memo-riale divisionis* reben els noms d'Al-coder, Benialgacii, Beniatzara, Alcudeya, Maçana i Benissomada.³⁸

Els croats, després d'aquella incursió que va ferir dues vegades la *madîna* i una Formentera, marxaren satisfets del botí obtingut i emproaren Mayûrqa. És quan hi arriben que el poeta afirma que els pisans i l'emir, trobats cara a cara a Portopí, parlaren. L'emir, però, ho va fer «amb veu femenil» i els croats amb mots insultants: «La vostra fe no val res. La va propagar Macamet quan estava ebri» (p. 161). Abando-

31. J. ROVIRA I ERMENGOL (ed.) (1933). *Usatges de Barcelona i Commemoracions de Pere Albert*, «Els Nostres Clàssics», Ed. Barcino, p. 62 (XV) i 117 (XCVI).

32. A. VIRGILI (2001). «*Ad detrimentum Yspanie*». *La conquesta de Turtusa i la formació de la societat feudal (1148-1200)*, València, Universitat Autònoma de Barcelona-Universitat de València, p. 123-126.

33. A. FERRER ABÁRZUZA (en premsa). *Captius i senyors de captius a Eivissa (s. XIII-XVI). Una contribució al debat sobre l'esclavitud medieval*, Publicacions de la Universitat de València, en premsa. També ÍD. «Els senyors de captius d'Eivissa (s. XIII-XVI)», a *Recerques. Història. Economia, Cultura*.

34. H. KIRCHNER. «Els assentaments...», p. 75. Una selecció dels materials d'aquella excavació han estat estudiats i publicats a H. KIRCHNER (2002). *La ceràmica de Yâbisa. Catàleg i estudi dels fons del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera*, «Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera», 49.

35. R. MARLASCA; M. J. ESCANDELL (2009). «El jaciment del carrer de sa Capelleta: darreres actuacions», a *Intervencions 2008*, «Quaderns d'Arqueologia Ebusitana», 1, p. 74-78. R. MARLASCA MARTÍN; J. M. LÓPEZ GARÍ; M. J. ESCANDELL TORRES (2007). «Un raval islàmic a Eivissa», *III Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna de Catalunya* (Sabadell, del 18 al 21 de maig de 2006), Ajuntament de Sabadell, Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval (ACRAM), Sabadell, actes, vol. 1, p. 207-215. J. M. LÓPEZ GARÍ; R. MARLASCA, «L'edat mitjana. El naixement de ses Feixes», dins M. Marí (coord.) (2009). *Vila i ses Feixes. Els camins de l'aigua*, GEN-GOB Eivissa, p. 77-94. Aquest darrer treball és absolutament deutor del treball ja citat de R. González i H. Kirchner, coordinat per M. Barceló i editat el 1997.

36. A. FERRER ABÁRZUZA (2012). «La vila medieval d'Eivissa. La murada del raval», a *Eivissa*, núm. 51, p. 63-75. ÍD. «Si los homes podien edificar y habitar en dit Rabat, lo Castell se despoblaria y vindria perdre's». Un raval fet contra la voluntat de Jaume II», M. BARCELÓ; J. SASTRE (coord.) (2012). *XXX Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Institut d'Estudis Balearics, Palma, p. 229-246.

37. H. KIRCHNER. «Els assentaments...», p. 79-80, 84.

38. H. KIRCHNER. «Els assentaments...», p. 89. J. MARÍ CARDONA (1976). *La conquesta catalana de 1235*, Eivissa, Patronato José María Quadrado-Institut d'Estudis Eivissencs, p. 76.

nada aquella part de la costa mallorquina per la defensa que es preveia per part de l'emir, les naus es dirigeixen primer cap a Cabrera i després a Pollença (Bulânsa), on saquegen unes cases, camps i ramats. El mateix feren a Manûrqa tot i que uns genets i gent a peu els escometé i en forçaren la fugida. Després d'uns dies fondejats, escassos de menjar «i com els herois marins no poden suportar la fam», tornaren a les terres de Catalunya (p. 165).

L'estol sencer arriba a Yâbisa

Els de l'avançada tornaren amb el gruix de la flota. Ací se'ns mostra un dels objectius que tenien en partit: l'exploració de les possibilitats de botí i, sobretot, conèixer la capacitat de defensa, especialment de Yâbisa, el primer lloc que atacà tot l'estol. Així s'expliquen les escaramusses que havien forçat al voltant de la *madîna*. «Narren les vivències i els nombrosos perills a què s'han exposat» (p. 167).

Pisa envià els reforços demanats. Vuitanta vaixells, diu el poeta. Amb ells va arribar el llegat del papa, Bosó, qui en nom d'aquell participà en la croada. Ja era «maig o juny» quan se celebrà un consell en què es recordaren de nou els pobres captius dels sarraïns; s'hi decideix fer salpar tot l'estol: Salou i l'Ebre —el «riu de Tortosa»—, mar oberta amb vent del nord, onades i mal temps; *Monte Colubrar* (els Columbrets), *Ebusum* (Eivissa): «L'illa va donar nom a la ciutat» (p. 177). El poema en fa una descripció completa. Coneixen Portmany, «un gran port al qual els naturals anomenen Magne». Puigs roquers volten la campanya, hi ha pastures, fruites, mel, brolla l'aigua; s'hi fa ordi i té vinyes productives. Al voltant de la ciutat hi ha corrents d'aigua que mana de fonts, creix l'herba, les canyes i els joncs de marjal.

La ciutat, diuen els versos, s'aixeca sobre un pujol alt que domina el camp circumdant, pla. La roda una bona badia i té poderoses fortaleses, amb triple fossat i dotze torres. La descripció de la ciutat no és bona d'interpretar per si sola, l'estudi d'A. Costa Ramon permet seguir-la amb

Imatge hipotètica de la fesomia de madîna Yâbisa en el moment de la croada pisanocatalana de 1114 (Dibuix A. Rebollo Tur).

alguns dubtes.³⁹ L'alcàsser s'aixecava a la part més alta, cap al sud. La part de ponent era abrupta, feia baixada fins als fossats plens de l'aigua de la maresma i s'hi veien les cases del raval («*suburbanas... aedes*»). La descripció fa al·lusió a un mur que des del port pujava fins al punt en què el puig queia espadat sobre el mar. Una altra murada, doble, pujava a l'alcàsser. És possible que el mur que naixia al port tancàs tot el puig posteriorment anomenat de Santa Llúcia, creant un espai tancat o albacar per tenir-hi ramats destinats a la carnisseria urbana.⁴⁰ Es podria relacionar amb els «murs vellissims» que esmenta el document de dotació de l'església de Santa Maria.⁴¹ Tanmateix, la qüestió dels albacars de les ciutats musulmanes és controvertida,⁴² tot i que és cert que els documents posteriors, dels segles XIII al XVI, esmenten corrals i basses en aquella zona.

Segons el poema tots els andalusins de Yâbisa, alertats de la presència de l'estol, s'havien tancat

dins dels murs mentre les naus ocupaven posicions al voltant de la badia. Desembarquen els pisans i planten el campament sobre la vall i el turó, probablement el puig des Molins. S'entaulen escaramusses amb els assetjats; els pisans proven les defenses dels murs i de les portes de la ciutat. Els dies següents es preparen les màquines de setge i les escales, també una torre de fusta; desembarquen més homes, animals i impedimenta. Es lluita amb els arcs, llances, pedres i també cos a cos. Els combats cessen les hores de més calor, era juliol. El poeta assegura que «per mitjà de les arts acostumades» es va afeblint la solidesa de les murades. L'expressió demostra els coneixements de la host atacant, l'experiència acumulada en altres expedicions, en la Primera Croada. Tot plegat forma part d'una tàctica coneguda. Més de cent anys més tard Jaume I resumirà de manera admirable i precisa la conquesta encapçalada per Guillem de Montgrí, obtinguda amb una estratègia idèntica: «assajaren-los primerament de batalles menudes, e quan viren que hora era que els combatessen, armà's tota la host e prengueren tota la una cerca del mur de la vila».⁴³ Com el 1235, tampoc el 1114 no faltà l'apedregament de la *madîna*: «quan les grans pedres que llança la màquina amenacen de provocar grans estralls

39. A. COSTA RAMON (1962). *La triple muralla de la Ibiza àrabe*. Palma de Mallorca. Traduït al català: *La triple murada de l'Eivissa àrab*, Institut d'Estudis Eivissencs, 1985.

40. B. ESCANDELL BONET (1994). *Ibiza y Formentera en la Corona de Aragón*, vol. 1, Palma, El Tall, p. 136.

41. J. MARÍ CARDONA. *La conquista...*, p. 54.

42. P. GUICHARD (2001). *Al-Andalus frente a la conquista cristiana. Los musulmanes de Valencia (siglos XI-XIII)*, València, Publicacions de la Universitat de València, p. 273-290.

43. F. SOLDEVILA (ed.) (1971). *Jaume I, Bernat Desclot, Ramon Muntaner, Pere III. Les quatre grans cròniques*, Barcelona, Editorial Selecta, cap. 126, p. 62.

en els murs, ells els protegeixen amb roba i estores» (p. 191). Els assetjats han de reparar a corre-cuita els mals que fan les màquines i, a la vegada, aturar els atacs que llancen els croats. L'esforç provoca esgotament i consum d'aigua i d'aliments. El dia de Sant Víctor, 28 de juliol, els defensors, després que una torre sencera caigués per l'efecte de les màquines, no poden contenir els pisans que els fustiguen per la bretxa i per «l'entrada que dona al port». Proven de defensar una de les portes però a la fi perden la primera tanca de la *madîna*: «d'arreu flueixen tropes per reforçar les altres i no tenen pietat de ningú: maten sense mirar sexe ni edat... la joventut Ebusina cau baix del cop de l'espasa... onsevulla que posaves els peus jeien membres humans amputats dels seus cossos» (p. 195-197). Els defensors que aconsegueixen fugir ho fan escalant «els murs que separen les dues fortaleesses» o baixant per les penyes fins a la mar (p. 197).

Immediatament els croats proven l'assalt del segon recinte, que resisteix. Els homes s'instal·len dins de la part conquerida de la ciutat, ocupant les «cases bàrbares» després de treure'n i cremar els cadàvers, i reprenen l'expugnació. Vuit dies després de presa la primera tanca, els pisans escalen les torres de la segona i els defensors es retiren: «la turba bàrbara s'omple de por i es refugia en l'excels alcàsser» (p. 201). Una altra vegada el *Llibre dels feits*, tot i que molt posterior, ens proporciona el verb que els conqueridors d'aleshores utilitzaven per al moment en què els defensors perdien l'esma: *esbafar-se* («quan viren los sarraïns que aquella havien perduda esbafaren-se, e parlaren pleit que es retrien»⁴⁴). El campament pisà es trasllada més a prop, deixant més estrets els assetjats. Continuen llançant pedres i minant les murades. Finalment, ferit, «el cruel Abulmunzer» (Abû-l-Munîr) mana cessar en la defensa: «els termes del pacte complauen els pisans i immediatament i sense condicions aquelles gents se'ls

lliuraren amb tot el que era seu, allunyat ja el terror de la mort» (p. 205). El poeta deixa clar que l'únic terme de la rendició era el respecte de les vides dels retuts. Els supervivents del combat passaren, doncs, a engreixar el nombre de captius que ja havien fet els croats.

La narració de l'atac, com ja he assenyalat en un altre lloc, deixa clar que Madîna Yâbisa constava de dos recintes urbans emmuradats contigus i, com a últim reducte, el que el poema anomena *arx* i J. Juan Castelló tradueix per *alcàsser*. Aquesta és la prova fonamental que el raval posterior, el recinte que s'estén més avall del Seminari i que inclou l'església de l'Hospitalet, no estava rodat de murada en aquell moment.⁴⁵ Acabat el combat, després de sonar corns, clarins i tubes, fer onejar banderes i repicar campanes, es va començar a gestionar un dels principals objectius de la croada: el botí. Els pròcers, diu el poeta, el varen fer amuntegar tot en un sol lloc mentre els homes enderrocaven torres i murades per deixar inermes la ciutat. La intervenció dels patricis té a veure amb les disputes causades pel botí que el poeta no s'està de mencionar: «la desmesurada ànsia de botí». L'acumulació del botí i el fet de no deixar repartir-lo tenia a veure amb forçar l'obediència de la host a l'ordre de destruir les fortificacions, que era l'últim treball de la conquesta, un esforç totalment infructífer per als assaltants i que per això va costar als patricis sospitaven que si allò es feia molts no voldrien continuar cap a Mallorca. Així, diu el poema: «posaren el botí ben guardat en els vaixells».

Abans d'embarcar, però, els guerrers, associats del combat i del saqueig, celebren la feta: «era el temps en què tu, agost, sols dur-nos el raïm. Aleshores l'exèrcit, abans del que és costum, va beure most» (p. 207). Encara abans d'acabar la narració de l'atac a Yâbisa, l'autor introdueix una increpació a la xurma

(*vulgas*) que acompanyava la host. Abans s'ha donat relleu a la baixa opinió que li mereixien els pagesos, no gaire diferent de la que expressa envers la gent del poble mobilitzada per a la croada: «abans que la gent d'armes hagués pogut conquerir cap porció de la ciutat, la xurma traginava tot allò que pillava pel camp i mentre els guerrers valents disposaven les màquines de guerra contra les murades, ells, indolents, s'afanyaven a explotar els forns. Quanta ànsia per vendre pans i tot allò que pogués omplir les seues butxaques de diners!». Així i tot, denuncia el rapsoda, aquella gent volia prendre part en el repartiment del guany i per aconseguir el seu desig «promou murmuracions i reclama la seua part» (p. 207). Els qui manaven, però, sabien que si no atacaven Mallorca l'empresa quedaria sense els efectes mercantils i de submissió de la taifa desitjats. I, a més, sense la part més substanciosa del botí.

El castell de Sigurd

La part del poema dedicada a l'expugnació i la presa de Madîna Mayûrqa és més llarga que la de Madîna Yâbisa i per tant més qual·lada de detalls interessants sobre els quals ja no em puc estendre. Això no obstant, encara hi ha una darrera menció a Eivissa que val molt l'esforç de comentar-la. Abans s'ha dit que les coves esdevenien lloc de refugi, com ha quedat demostrat a Mallorca per la via documental i arqueològica.⁴⁶ Suposam que la cova des Fum i probablement altres coves de Formentera i d'Eivissa serviren de refugi eventual als seus habitants. El mateix *Liber Maiolichinus* en fa testimoni, però no és l'únic, també la *Saga de Sigurd el Croat i els seus germans Eysteinn i Olaf*, un poema èpic normand recollit per l'historiador i poeta Snorri Sturluson (c. 1179-1241),⁴⁷ narra un episodi situat a

44. F. SOLDEVILA (ed.). *Jaume I...* cap. 126, p. 62.

45. A. FERRER. «La vila medieval...»; Íd. «Si los homes podien edificar...».

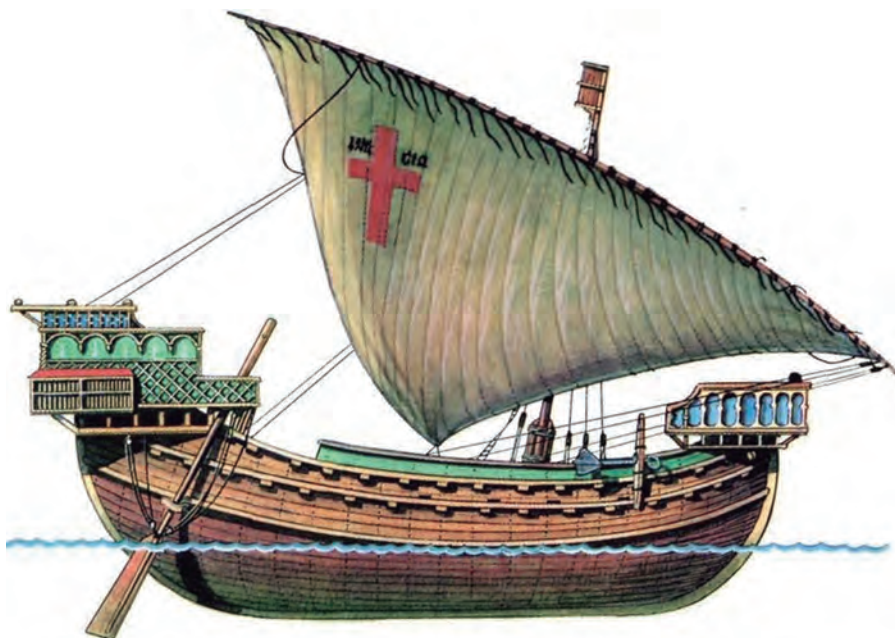
46. M. BARCELÓ; H. KIRCHNER; M. RIERA. «Primavera de 1230...».

47. Sobre les fonts d'aquest esdeveniment i, en general, de la croada del rei Sigurd, vegeu: G. B. DOXEY (1996). «Norwegian Crusaders and the Balearic Islands», *Scandinavian Studies*, 68, 2 (spring), p. 139-160.

Formentera i que és, sembla, l'origen del nom de la cova des Fum.

Eystein, Sigurd i Olaf eren els fills del rei Magnus que es partiren el seu regne a la mort del pare el 1103. Sigurd quedà, segons la saga, meravellat pel que contaven sobre Constantinoble uns expedicionaris de la primera Croada (1096-1099) que en tornaren; va començar, el 1106, un viatge per les costes occidentals europees amb una armada de seixanta o cent vaixells amb la intenció d'arribar a aquella ciutat i, finalment, a Jerusalem. De camí tocà Sant Jaume de Compostel·la, Lisboa i continuà costejant la Península. Davant del litoral de Sharq al-Andalus (*Serkland*, en diu la font) toparen amb l'illa de Formentera (*Forminterra*) i hi lluitaren contra els seus habitants: «Formentera està estesa / en el camí del vencedor; / les proes dels seus vaixells volen / cap a la victòria. / Els homes blaus allà / han de suportar el foc, / i l'acer dels normands / senten en els seus cors. / Va ser una proesa d'anomenada, / el vaixell és baixat / per la seua valenta tripulació, / davant la cova; / mentre la roca van escalant, / i els camarades trepant, / els normands guanyen / i els homes blaus moren». Un altre narrador, Thorarin Stutfled continua l'episodi: «Els homes del rei puguen pel vessant de la muntanya / arrosseguen dues barques des del mar; / les dues barques jeuen, / com llops grisos de les muntanyes. / Ara s'engronsen d'unes cordes sobre la roca / ben tripulades, llancen mort sobre els homes blaus; / ells pengen fora / de la porta dels lladres». Posteriorment tornaren el vaixell a l'aigua i emproaren Eivissa. Haldor Skvaldre només afirma que lluitaren contra els seus habitants: «Els seus vaixells cavalquen cap a Eivissa (*Ivica*), / la fama del rei s'estén lluny i àmpliament; / i és escoltada pels portadors de l'escut / les seves armes són empunyades de nou en la batalla».⁴⁸

La veracitat de la presència de Sigurd a les Pitiüses la confirma el

Vaixell redó, de càrrega, genovès, del segle XII. Semblant a un dels múltiples tipus de vaixells usats pels pisans el 1114 (imatge: <http://forum.paradoxplaza.com>).

mateix *Liber Maiolichinus* quan fa al·lusió «al castell que en altre temps el rei noruec (*rex Norguegius*)» havia donat a les flames quan solcava el mar amb cent vaixells i, després de fer botí dels seus enemics, s'apressà victoriós cap als alcàssers sagrats de Jerusalem» (p. 319).⁴⁹ No sabem a quin indret de l'illa d'Eivissa es refereix aquest passatge; era un lloc amb vista sobre la mar i proper a la costa. Pel context que ofereix la narració, havia de ser un lloc allunyat de Madina Yàbisa. L'acció es produeix una vegada que els pisans han arrasat les defenses d'aquell nucli urbà i, abandonada l'illa, ja tenen plantat el campament a Mayûrqa, assetjant la ciutat. Davant la notícia de la demanda d'auxili que l'emir havia fet arribar als almoràvits, s'enviaren de nou vint naus a Yàbisa per comprovar si l'estol almoràvit ja hi havia arribat. Efectivament era així, en principi els croats capturaren dues naus sarraïnes, però després foren agafats desprenguts en una cala i els prengueren quatre vaixells. Els al-

tres pisans, per terra, es refugiaren en l'esmentat castell del rei noruec (p. 319). Des d'ell «fan incursions per les alqueries i es proveeixen de carn, de llegum i d'herbes del camp», també mengen uns ases que troben o bé que ells mateixos portaven com a bèsties de càrrega. Però el menjar escasseja, la seua situació és precària i els sarraïns els fustigaven amb freqüència. Finalment assaltaren una barca que fondejà prop d'ells, hi feren captiva una dona i el seu fill i donaren mort als sarraïns que la guardaven. Embarcats els croats en aquell vaixell, fugint de l'illa, es trobaren dues naus de les seues que anaven a rescatar-los. Abans de tornar a Mallorca, encara tenen temps de saquejar, tots junts, unes cases (p. 345).

* * *

Queden, sens dubte, multitud d'aspectes del màxim interès dispersos entre els versos i les paraules del poema, també en allò que no diu i en les coses que ens vol fer creure. En podem besllumar alguns, com els termes de la participació pretesament casual de Ramon Berenguer III, així com l'acolliment de l'estol croat durant molts de mesos en terres que, per primera vegada, són anome-

48. Snorri STURLUSON, *Heimskringla. History of the Kings of Norway*, traducció a l'anglès de Lee M. Hollander, 2002 (1a ed. 1964). La versió catalana és meua.

49. L'editor del poema, J. Juan Castelló, identifica sens dubte aquell *rex Norguegius* amb el rei Sigurd (p. 420). El seguim en aquesta identificació. Vegeu l'article citat de G. B. Doxey.

Dromó o vaixell de guerra del segle XII, amb propulsió al rem i a la vela, en aquest cas genovès (Imatge: <http://forum.paradoxplaza.com>).

nades catalanes. S'ha subratllat la importància que els captius tenien per als croats, però podem entendre la impossibilitat tècnica d'embarcar-ne i alimentar-ne un gran nombre en els vaixells de l'estol; podria això permetre'ns, coneixent els tipus d'embarcacions, aventurar una xifra dels captius que va fer tota l'expedició? És igualment important extreure els detalls que aporten dades sobre la composició de les precàries tropes defensores, incapaces davant un exèrcit més dotat tècnicament i format de guerrers experimentats. La pretensió del poeta que tota la gent de Yâbisa s'havia tancat dins dels murs de la *madîna* per defensar-la i defensar-s'hi no és certa, ja que després de conquerida el poema esmenta el saqueig d'alqueries habitades; això fa pensar en el recurs a l'amagatall, a la retirada a llocs de refugi temporals, com demostra l'ús de les coves amb aquesta finalitat. En relació amb la gent de les illes, roman sense explicació l'al·lusió i la representació gràfica de sarraïns negres. El poema s'hi refereix clarament i els podem veure pintats als murals del palau Aguilar conservats al Museu Nacional d'Art de Catalunya. Ja la saga del rei Sigurd, com s'ha vist, esmenta els «homes blaus», expressió que es pot traduir també per «negres»; *Blâland* era per a aquells noruecs Àfrica. L'autor del poema es referia a

negres quan qualifica de «gent detestable» la que s'amagava en unes coves de Formentera? A. Jené va posar damunt la taula fa temps que en els documents de venda dels captius fets a Menorca per Alfons el Liberal l'any 1287, d'un total de sis-centes quaranta-una persones, se'n diu el color del 45'5 % i d'aquestes, el 45 % (130) eren negres i el 23 % (66) llors o mulats.⁵⁰ Recentment, M. Barceló, H. Kirchner i M. Riera, a la cova de refugi abans esmentada, han excavat un enterrament fet en la pre-remptòria situació dels recollits a la balma; les primeres anàlisis paleogenètiques practicades indiquen un origen subsaharià de la dona enterrada.⁵¹

Com es pot comprovar en un repàs de la limitada bibliografia d'aquest article, devem a Miquel Barceló (1938-2013) i al seu equip de la Universitat Autònoma de Barcelona l'avenç més considerable fet fins ara en el coneixement del passat andalusí de les Balears i, en concret,

50. A. JENÉ (1986). «La conquesta de Manûrqa el febrer de 1287», *Estudi General*, núm. 5-6, volum a cura de Portella Comas, J. (ed.). *La formació i expansió del feudalisme català. Actes del col·loqui organitzat pel Col·legi Universitari de Girona (8-11 de gener de 1985)*, p. 389-401, especialment p. 397.

51. M. BARCELÓ; H. KIRCHNER; M. RIERA. «Primavera de 1230...», p. 237.

d'Eivissa. El context general i el detall de molts aspectes sobre la població andalusina, les seues relacions amb els seus governats i també el sentit de les conquestes cristianes del segle XIII, ens són ara fonamentalment coneguts. S'han de continuar inscrivint parcel·les il·luminades en els foscos d'aquell discurs que pens que és l'únic honest i possible. S'ha d'augmentar el nostre coneixement arqueològic, tant de Madîna Yâbisa com dels assentaments del camp i de Faramantira, perfilar algunes cronologies, insistir en el canvi radical que significà la conquesta de 1235 i conèixer molt més la societat que en sorgí.

BIBLIOGRAFIA (a més de la citada a les notes)

- AMARI, M. (1863) *I Diplomi Arabi del R. Archivio Fiorentino. Testo Originale con la traduzione letterale e illustrazioni*, Florència, p. 274-275, doc. XVII. Versió àrab i italiana, p. 230-236, doc. XLVI.
- BARRAL, J. (2005). *El blog de José Barral. Insulario del nesófilo*, en línia: <http://josebarral.blogspot.com.es/2005/11/al-abbn-poeta-ibicenco-del-siglo-xi.html#iccc>.
- CALISSE, C. (1904). *Liber Maiolichinus de gestis Pisanorum illustribus. Poema della guerra balearica secondo il Cod. Pisano Roncioni, aggiuntevi alcune notizie lasciate da M. Amari*, Istituto Storico Italiano, Roma 1904. Versió en línia: <https://archive.org/stream/liber-maiolichin00verogoog/page/n219/mode/2up>.
- SALVATORE, E.; GARZELLA, G. *Pisa and Islam in the Middle Ages*, recurs web: <http://pisaislam.humnet.unipi.it>.
- SCALIA, G. (1963). *Epigraphica pisana. Testi latini sulla spedizione contro le Baleari del 1113-1115 e su altre imprese antisaracene del secolo XI*, *Miscellanea di Studi Ispânici* (Publicazioni dell'Istituto di Letteratura spagnola e ispano-americana dell'Università di Pisa, núm. VI, Pisa 1963, p. 234-286).
- SCALIA, G. (1980). «Contributi alla lotta anti-islamica nel Mediterraneo centro-occidentale durante il secolo XI e nei primi decenni del XII», *Actas del 1er Congreso Internacional de Historia Mediterránea*, Barcelona-Roma, p. 135-141.

ANTONI FERRER ABÁRZUZA
UNIVERSITAT DE BARCELONA ■